

جمهورية مصر العربية

وزارة الثقافة

المكتبة العربية

بصددها

المجلس الأعلى لرعاية الفنون والآداب والعلوم الاجتماعية

بالاشتراك مع

الهيئة المصرية العامة للكتاب

القاهرة

١٣٩٥ - ١٩٧٥

١٣٠ - وإنما أفردنا (كيفية تحمل الحديث) بالذكر ، من بين مباحث مصطلح الحديث ، لأن معركة قامت بين تخصيص بعض الألفاظ في بعض الصور دون بعض ، وقد أدلى الطحاوي برأيه في هذا الموضوع برسالة ألفها . وهذا الموضوع يصلح مثلا طيبا لتدرج المصطلحات : من التعميم إلى التخصيص والتحديد ، بمرور الزمن .

(رسالة الطحاوي في التسوية بين حدثنا واخبرنا)

ولم نعتز على نص هذه الرسالة ، ولكن ابن عبد البر قد قام بتلخيصها في كتابه (جامع بيان العلم وفضله) ، وقد ذهب الطحاوي إلى أنه لا فرق بين حدثنا واخبرنا عند التعبير عن صورة التحمل الثانية (العرض أو القراءة على الشيخ) ، واستدل لذلك بأن استعمال التران والحديث قد سوى بينهما ، وفي الرسالة صورة لعمق فهمه وسعة علمه . وسوف نأتي هنا بما ذكره ابن عبد البر (١) نقلا عن الطحاوي :

(حدثنا عبد الرحمن بن مروان قال : حدثنا أبو الطيب أحمد بن سليمان بن عمر البغدادي ، قال : حدثنا أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي قال ؛ اختلف أهل العلم في الرجل يقرأ على العالم ، ويقر له العالم به ، كيف يقول فيه : أخبرنا أو حدثنا ؟ فقالت طائفة منهم : لا فرق بين (أخبرنا) و (حدثنا) ، وله أن يقول : (أخبرنا) و (حدثنا) ومن قال بذلك : مالك وأبو حنيفة وأبو يوسف ومحمد بن الحسن ، كما حدثنا ابن أبي عمران ، قال : حدثنا سليمان بن بكار ، قال : حدثنا أبو قطن ، قال : قال لي أبو حنيفة : اقرأ على وقل : حدثني ، وقال لي مالك : اقرأ على وقل حدثني وكما حدثنا روح بن الفرج ، قال ، حدثنا يحيى بن عبد الله بن بكير ، قال لما فرغنا من قراءة الموطأ على مالك رحمه الله ، قام إليه رجل فقال : يا أبا عبد الله ، كيف تقول في هذا ، فقال : إن شئت فقل : حدثنا ، وإن شئت فقل : أخبرنا ، وإن شئت فقل : حدثني وأخبرني ، وأراه قال : وإن شئت فقل : سمعت .

(١) انظر : جامع بيان العلم وفضله ٢ / ١٧٥ - ١٧٦ .

أثر الطحاوى فى الحديث وعلوم السنة كما يبدو

- الطحاوى وسنن الشافعى
- الطحاوى فى شرح معانى الآثار
- الطحاوى فى مشكل الآثار
- مكانة هذه الكتب بين كتب الحديث
- مكانة الطحاوى بين المحدّثين

١٩١ - ترك الطحاوى فى الحديث مؤلفات عظيمة ، سبقت الإشارة إليها عند الكلام على آثاره (١) العلمية . وكتبه فى الحديث وعلوم السنة التى تيسر لى الاطلاع عليها ، أو التى نص عليها المؤرخون ولم تيسر لى رؤيتها - تشهد بجليل مكانته ، وتكفى لبيان عظيم إسهامه فى خدمة حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم ، وتيسره للمسلمين سبيل الانتفاع به ، يجمعه وشرح معانيه ، وبيان مشكله ، والتمييز بين ناسخه ومنسوخه .

وفى هذا الفصل أتناول ما عرف من كتب الطحاوى فى الحديث وعلوم السنة ؛ بعرضها وبيان منهجه فيها .

١٩٢ - فمن كتبه فى هذا الميدان :

١ - التسوية بين (حدثنا) و (أخبرنا)

وهى رسالة صغيرة ، لخصها ابن عبد البر ، ونقلت تلخيصه لها (٢) وبينت أن تأليفه لها كان استجابة لما نثار فى عصره من مناقشات حول تحديد بعض المصطلحات المستعملة فى علم الحديث ، وأنه استعان بالقرآن والحديث

(١) انظر : ف ٨٧ وما بعدها من الباب الأول .

(٢) انظر : ف ١٣٠ وما بعدها من الباب الثانى .

جمهورية مصر العربية
وزارة الثقافة

(٣٤٣-٢٧٩)

المكتبة العربية

يصدرها

المجلس الأعلى لرعاية الفنون والآداب والعلوم الاجتماعية

بلاشترى كسب

الهيئة المصرية العامة للكتاب

القاهرة

١٣٩٥ - ١٩٧٥

ASPECTS OF *BARAKA* (BLESSINGS) AND RITUAL
DEVOTION AMONG MEDIEVAL MUSLIMS AND JEWS¹

JOSEF W. MERI
University of Oxford

ABSTRACT

Baraka (lit. blessing) lay at the foundation of Muslim and Jewish conceptions and perceptions of the sacred. Medieval devotees sought the *baraka* of prophets, saints and devotional objects. This study considers the physical and devotional setting for the transmission of *baraka* and the ritual acts devotees performed in order to acquire it.

This essay highlights a number of aspects of the rituals of saint veneration which Muslims and Jews in the medieval Islamic Near East performed. More specifically, it will explore the concept of *baraka* (blessings) and the manner in which devotees identified it through perceptory means and sought to obtain it through the performance of ritual acts. *Baraka*, which has a variety of meanings is an innate force, sometimes rendered as "blessings," which dead and living saints (i.e., holy persons), relics such as garments, hair and nail clippings, and pilgrimage sites possessed. It is an emotive force perceived and apprehended through the senses and the devotee's experiencing and interacting with the holy by visiting shrines and performing pilgrimage ritual. All righteous individuals possessed *baraka*, but only saints through their charisma, devotion, exemplary learning and piety possessed a sufficient degree to render them as objects of *ziyāra* or pious visitation. This is particularly the case among Muslims throughout the Near East who venerated living and dead saints. Rulers, theologians, students and common people all sought *baraka*. Seeking *baraka* was both a private and a public affair. In so doing, devotees engaged the holy and each other at pilgrimage sites. *Baraka* might be transferred from saint to person through the performance of a ritual

¹ This essay is based upon a forthcoming study of Islamic relics, as well as the author's doctoral thesis, "Sacred Journeys to Sacred Precincts: The Cult of Saints Among Muslims and Jews in Medieval Syria," unpublished D.Phil. thesis, University of Oxford, 1998.

act such as a Sufi master investing a fellow Sufi or disciple in private or before others with a mantle commonly referred to as "khirqa." Men and women also approached saints in public and sought their *baraka*. *Baraka* was also produced from the act of pilgrimage to a shrine with which devotees made physical contact through kissing, rubbing themselves against it, lying on it, or spending the night in its presence. The existence of *baraka* at a shrine insured miraculous cures for the infirm as it did stability, relief, abundance, prosperity and happiness. Jews, Muslims and Christians engaged in such rituals. Geertz's description of a shaykh's disciple washing his ill master's garment and then drinking the water serves a powerful example of how *baraka* functions. After drinking the water, Geertz observes that the disciple, "returned to the sheikh, his eyes aflame, not with illness, for he did not fall sick, but as though he had drunk a powerful wine."²

For Muslims the supreme manifestation of *baraka* is the Qur'an and the five pillars of Islam.³ Similarly, Jews understood *baraka* to be embodied in the Torah. *Baraka* sanctified a location through the presence or the apparent presence or manifestation of the saint, and through the existence of physical and devotional "relics." Shrines and portative holy objects such as Torah scrolls, venerable copies of the Qur'an and the sandal of the Prophet Muhammad possessed *baraka*. Devotees made pilgrimage to obtain blessings from such objects as they did from tombs and shrines. In both the Islamic and Jewish contexts, holiness emanated from God. "Objects, persons, sites and activities that are employed in the service of God, derive their sacred character from that relationship."⁴

Baraka and the Uthmānī codex

A copy of the Qur'an which the third Caliph 'Uthmān dispatched to al-Shām was believed to have been kept in Tiberias and was subsequently transferred to Damascus after the Mongol invasion of Palestine where it was deposited in the congregational mosque. During the fourteenth century, Ibn Baṭṭūṭa reports of the congregational mosque of Damascus:

² Clifford Geertz, *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia* (New Haven: Yale University Press, 1968), 32.

³ Edward Westermarck, *Pagan Survivals in Mohammedan Civilization* (London: Macmillan and Co., 1933), 87.

⁴ "Kedushah," *Encyclopaedia Judaica*, 9:866.

می‌کرد و فرامی‌گرفت. (بحار، ۱۵۱/۳۹) علامه مجلسی همچنین در مجلد مربوط به امامت هم باب دوم را به بیان اینکه ائمه اطهار (ع) محدث بوده‌اند اختصاص داده است (بحار/النور، ۶۶/۲۶-۸۵) او از امالی سفید حدیثی با سلسله روایتش از امام رضا (ع) نقل می‌کند که الائمه علماء حلما صَادِقُونِ مَفْهُومُونِ محدثون (بحار، ۶۶/۲۶) حتی طبق روایتی سلمان فارسی را نیز محدث می‌شمارد (بیشین، ۶۷). و از بصائر الدرجات نقل می‌کند که محمد بن مسلم از حضرت صادق (ع) پرسید تحدیث از چه قرار بوده است؟ حضرت پاسخ دادند امام یا محدث صدائی می‌شوند و صاحب صدا را نمی‌بینند. محمد بن مسلم پرسید از کجا دانسته می‌شود که آن کلام فرشته است؟ حضرت پاسخ می‌دهند زیرا سکینه و آرامشی می‌دهد که دانسته می‌شود فرشته‌ای حضور دارد (بیشین، ۶۸). مرحوم مجلسی تصریح دارد که تحدیث با وحی فرق دارد و وحی به خاتم الانبیاء ختم شده است و می‌افزاید که بنی نوبخت و بعضی از امامیه که امعان نظری در اخبار ندارند، منکر تحدیث بوده‌اند.

منابع: در متن مقاله یاد شده است. بهاء‌الدین خرمشاهی

تحدید، در لغت به معنی تعیین حد و کراهت چیزی، یا کران یابی است. در اصطلاح اهل منطق، تحدید تعریف کردن است و شناساندن چیزی که شناخته نیست و آن بر دو قسم است: عام، و خاص: (۱) تحدید عام، شناساندن چیزی است که شناخته نیست به طور عام، یا به طور مطلق، و این کار از طریق بر شمردن ویژگیهای اصلی و غیر اصلی یک چیز، به اصطلاح از طریق بر شمردن اوصاف ذاتی و عرضی یک مجهول صورت می‌پذیرد. چنانکه وقتی انسان را به «حیوان ناطق» و یا به «حیوانی که می‌خندد» تعریف کنیم به تحدید آن دست زده‌ایم. نیز چنین است وقتی که «استنکاف» را سرپیچی کردن معنی می‌کنیم. بدین ترتیب تحدید عام که عبارت است از هرگونه شناساندن یک مجهول، شامل انواع تعریف، یا انواع حد می‌گردد. انواع تعریف یا تحدید طبق طبقه بندی اهل منطق - عبارت است از: حد (= تام، ناقص)، رسم (= تام، ناقص)؛ خاصه مرکبه؛ و شرح الاسم. بدین ترتیب تحدید عام، شامل تحدید خاص نیز می‌شود؛ (۲) تحدید خاص، شناساندن چیزی است که شناخته نیست به طریقی خاص و آن عبارت است از به دست آوردن ذاتیات چیزی که شناخته نیست (= مجهول) و شناساندن آن با بر شمردن ذاتیاتش، یعنی تعریف آن با حد تام که از ترکیب جنس قریب با فصل قریب مجهول فراهم می‌آید، مثل تعریف و تحدید انسان به «حیوان ناطق» که حیوان جنس قریب انسان است و ناطق فصل قریب آن. تحدید خاص که همانا تحدید حقیقی است ماهیت (= ذات) مجهول را می‌نمایاند، چنانکه «حیوان ناطق» بیان کننده

کلامی سست و سخیف است. همچنین مشهور است که ابن مقفع، ابن راوندی، متنبی و ابوالعلاء معری نیز هریک به نوعی و به قصدی در مقام نظیره‌گویی برای قرآن برآمدند و توفیقی در این مبارزه یا معارضه نیافته‌اند. بعضی از متکلمان مسلمان از جمله نظام واز متکلمان شیعه سید مرتضی علم الهدی و شیخ مفید قائل به این‌اند که خداوند همت و اراده مدعیان را برای پاسخگویی به قرآن و آوردن نظیر آن سست می‌کند و نظر آنان را از این کار «صرف» می‌کند یعنی برمی‌گرداند. به این نظریه «صرفه» گفته‌اند (اعجاز قرآن) ولی این نظریه چنانکه اشاره شد، چندان طرفداری ندارد. علامه طباطبائی در این باب می‌نویسد: «ولی این حرف فاسد و نادرست است و با آیات تحدی هیچ قابل انطباق نیست چون ظاهر آیات تحدی مانند آیه «قُلْ قَاتُوا بِعَشْرِ رِشْوَةٍ وَتَلْهُ مَفْتَرِيَاتٌ» (هود، ۱۴) این است که خود بشر نمی‌تواند چنین قالبی بسازد، نه اینکه خدا نمی‌گذارد....»

منابع: المیزان، ترجمه موسوی همدانی، ۱۱۵-۹۳/۱؛ مناهل العرفان، زرقانی، ۲۲۸/۲-۲۳۱؛ اعجاز قرآن و بلاغت محمد، رافعی، ترجمه ابن الدین، بهاء‌الدین خرمشاهی ۱۳۵-۱۵۸.

تحدیث، (علم کلام)، تحدیث در معنای خاص یعنی سخن گفتن ملائکه با چهارده معصوم (ع) و نیز با بعضی از صلحا. اینگونه سخن گفتن مرموز، با وحی فرق دارد. محدث کسی است که کلام فرشته را می‌شنود. بی آنکه در بیداری یا در خواب او را ببیند (بحار/النور، ۱۶۷/۶۱) از مردان صالح خضر و مصاحب سلیمان و ذوالقرنین و از زنان صالحه مریم و مادر موسی و فاطمه زهرا علیهم السلام، نیز برخوردار از تحدیث بوده‌اند (بیشین، ۷۹/۴۳) علامه مجلسی در مجلد مربوط به تاریخ امیرالمؤمنین (ع)، باب هجدهم را به راز گفتن (مناجات) خداوند با حضرت علی (ع) و نیز سخن گفتن جبرئیل با او اختصاص داده است (۱۵۷-۱۵۱/۳۹) از جمله از حضرت صادق (ع) روایتی نقل می‌کند که فرموده‌اند: علی (ع) محدث (مخاطب ملائکه) بود و روز جنگ بنی قریظه و بنی نضیر جبرئیل از سمت راست و میکائیل از سمت چپ او با او سخن می‌گفتند (۱۵۲/۳۹) همو از منتخب البصائر حدیثی نقل می‌کند که شخصی به نام عبدالعزیز به حضرت صادق (ع) عرض کرد مردم بر آنند که حضرت رسول (ص)، علی (ع) را برای امر قضا به یمن فرستاد. و حضرت علی (ع) گفته است هیچ قضیه‌ای پیش نیامد مگر آنکه به حکم الهی و حکم رسول او داوری کردم. حضرت صادق (ع) فرمود مردم درست می‌گویند. عبدالعزیز گفت این امر چگونه ممکن است حال آنکه در آن زمان قرآن به تمامی نازل نشده بوده و حضرت رسول (ص) هم در آنجا حضور نداشته‌اند. امام در پاسخ او فرمودند، بلی از روح القدس (جبرئیل) تلقی